

H O O P

Serie Zomerdiensten

Niet rooskleurig
het licht van mijn feiten:
een handvol dode mussen
en geen vogel in zicht.
Toch hoor ik hem zingen,
de lijster, voorbode van
de zoveelste lente
en prompt steekt de hoop
zijn zoveelste kop op.
(Hanny Michaelis, Onvoorzien, Van Oorschot 1966)

Waar zouden we zijn zonder hoop? Hoop doet leven, zeggen we. Hoop houdt ons gaande, zorgt dat we het bijltje er niet bij neergooien in het aangezicht van de bosbranden, overstromingen, opwarmende zeeën en andere uitingen van de klimaatcrisis, in het aangezicht van de oorlogen in Oekraïne en verder weg, in het aangezicht van de opkomst van extreem-rechts bijna overal in Europa en afbrokkelende democratie in Amerika en in ons eigen land. Hoop, we kunnen niet zonder.

Maar toen ik op zoek naar inspiratie het Spectrum Groot Citatenboek opsloeg bij het dat lemma, merkte ik tot mijn verrassing dat er veel en veel meer negatieve uitspraken over hoop waren opgenomen dan positieve. Al die spitse schrijvers en bedenkers van min of meer gevleugelde woorden, vonden in overgrote meerderheid dat de hoop nogal wat schaduwkanten heeft.

Een van de mooiste verhalen uit de Griekse mythologie vertelt hoe het kwaad in de wereld kwam. Er is wel een parallel met de Bijbelse mythe van de zondeval in te ontdekken, hoe Eva tegen een uitdrukkelijk gebod uitging en van de verboden vrucht at. Het Griekse verhaal vertelt hoe de eerste vrouw, Pandora, door oppergod Zeus ingezet werd om de (tot dan toe alleen mannelijke) mensheid te straffen, omdat een van hen, Prometheus, het vuur uit de hemel had gestolen. Pandora werd begiftigd met vele talenten, schoonheid, charme, kracht en intelligentie en ook met nieuwsgierigheid. Zij kreeg ook een vat mee (later bekend geworden als de doos van Pandora), mooi bewerkt en met edelstenen bezet, én de opdracht dat vat te allen tijde gesloten te houden. Daarin zaten alle denkbare plagen en ellende. Natuurlijk wist Zeus dat Pandora haar nieuwsgierigheid niet zou kunnen bedwingen. Zij opende het vat en daar ontsnapten natuurrampen, ziekte, honger, oorlog en dood, die sindsdien de mensheid teisteren. Geschrokken sloeg Pandora de deksel dicht, waardoor er nog één ding achterbleef in de doos: de hoop.

Deze oorsprongsmythe bevat een prachtige dubbelzinnigheid: gaat het erom dat de hoop het tegengif is tegen alle ellende waar de mensheid onder te lijden heeft? Of wil het verhaal zeggen dat de hoop zelf een plaag is? Ook het gedicht van Hanny Michaelis laat het subliem in het midden. Is het feit dat de hoop voor de zoveelste keer zijn kop opsteekt, eigenlijk wel zo fijn? Of betekent dat alleen maar weer een nieuwe teleurstelling?

De schrijver Shalom Auslander benadert de hoop nog weer ander. Ik had bijna gezegd: benadert het probleem van de hoop weer anders – en dat klopt eigenlijk, want in zijn boek *Hope: a tragedy* is hoop inderdaad bovenal een probleem. Het is, anders dan de titel en deze korte introductie doet vermoeden, een hilarisch boek over de Joods-Amerikaanse Sol Kugel die met zijn gezin onlangs verhuisd is naar een dorp op het platteland. Kugel is een aartspessimist, die zich bij voorkeur bezighoudt met de vraag wat passende laatste woorden voor hem zouden zijn, welke regel op zijn grafsteen zou kunnen staan.

Ze nemen ook Kugels demeterende moeder in huis, die zichzelf uitleeft in haar rol als overlevende van de Holocaust, terwijl de familie al vijf generaties in Amerika leeft. Op de zolder van hun huis, een oude boerderij, blijkt heimelijk nog iemand te wonen: het is Anne Frank, die de oorlog heeft overleefd en zich op aanraden van haar uitgever al die jaren verborgen heeft gehouden. Het is duidelijk een oneerbiedig boek waar het gaat om wat een andere schrijver wel de Holocaust-industrie heeft genoemd, oneerbiedig, maar bij vlagen onweerstaanbaar geestig. De spotternij en daaronder de scherpe kritiek op wat wel de Holocaust-industrie genoemd is, is waarschijnlijk alleen acceptabel omdat die door een Joodse auteur is geschreven. (Jammer dat de titel van de Nederlandse vertaling het verhaal bij voorbaat plat slaat: *Anne Frank leeft en woont op zolder*). Daar wil ik het hier niet over hebben, maar die vormt wel de context voor wat het boek over hoop te zeggen heeft. Dat komt vooral aan de orde in de gesprekken die de hoofdpersoon met zijn psychotherapeut heeft, want zoals een goede middenklasse-Amerikaan betaamt, heeft hij vanwege zijn slapeloosheid en zijn algemeen angstigheid een psychotherapeut, een zekere professor Jove. Het zal zeker geen toevallig gekozen naam zijn die deze professor draagt: Jove, de Engelse versie van de naam van de Romeinse oppergod Jupiter. Altijd als Kugel hem urgent nodig heeft, is hij afwezig en hij belt nooit terug. Maar vooral: hij heeft een totaaloverzicht van de menselijke geschiedenis en weet precies hoe het allemaal zit. Hij wordt beschreven als

“iemand die zowel de klassieke als de moderne schrijvers had bestudeerd, de realisten en de impressionisten, hij kende ze allemaal: van Aristoteles tot Zarathustra, van Democritus tot Heraclitus, in feite alle Itussen, zoals hij zelf altijd zei. Kortom, hij was zo’n beetje de belichaming van alle westerse en oosterse filosofieën van de afgelopen tweeduizend jaar, en volgens professor Jove, die als man van deze tijd op de top van de eenentwintigste eeuw stond en over de gehele geschiedenis kon uitkijken, die erfgenaam was van alle ervaringen van de mensheid, was ’s werelds grootste bron van ellende, de belangrijkste oorzaak van angst, haat, verdriet en dood, niet ziekte, ras of religie, maar ... hoop.

Hoop? vroeg Kugel. Pessimisten beginnen geen oorlog, antwoordde professor Jove. Volgens hem werd Kugel door hoop uit zijn slaap gehouden. Het was hoop die hem boos maakte. (...)

We zijn redelijke wezens, legde professor Jove uit; hoop is onredelijk. Daarom worden we met de ene ontmoedigende tegenslag na de andere geconfronteerd. Woede en depressie zijn geen ziektes, gebreken of afwijkingen; het zijn de volmaakt redelijke reacties op de talloze vermijdbare teleurstellingen die hun oorsprong vinden in volstrekt onredelijke hoopvolle verwachtingen.

Kugel wist niet of hij het helemaal begreep. Professor Jove glimlachte vriendelijk. Vertel eens, zei hij. Hitler was de grootste wat van de vorige eeuw? Kugel had zijn schouders opgehaald. Monster?

Optimist, zei professor Jove. Hitler was de meest onbeschaamde, naïefste optimist van de afgelopen honderd jaar. En juist dáárom was hij ook het grootste monster. Heb je ooit van zoiets bespottelijk optimistisch gehoord als *De Endlösung*? Niet zomaar een oplossing – vooralles, let wel, terwijl we een gewone verkoudheid nog steeds niet kunnen genezen – maar niets minder dan de definitieve oplossing! De Führer was een rasoptimist. Een dromer! Een romanticus zelfs, vind je niet? Als ik nou deze vermoord en die vergas, komt alles weer goed. (...) Het enige wat van nog meer dom optimisme getuigt dan de *Endlösung* is het idiote gezegde dat na de oorlog in omloop kwam: Dat nooit meer. Hoe vaak is het na ‘Dat nooit meer’ nog gebeurd? Drie keer? Vier? Waarvan we het weten, let wel. Mao?

Optimist. Stalin? Optimist. Pol Pot? Optimist. Ik heb een wijze levensles voor je Kugel, waar je ook woont en waar je ook bent geboren: als er iemand opstaat en belooft dat alles beter wordt, ren dan hard weg. Verstop je. Pessimisten bouwen geen gaskamers.” (p. 39-40)

In een later gesprek wijst professor Jove op nog een ander negatief aspect van de hoop. Hij stelt Kugel zonder verdere inleiding de vraag: Waarom stak de kip de weg over? Kugel heeft geen idee.

“Omdat hij een schlemiel was, zei professor Jove. Ik snap ‘m niet, zei Kugel. De kip stak de weg over, zei professor Jove, om dezelfde reden dat we allemaal de weg oversteken – omdat hij dacht dat het aan de overkant beter was. Zeg eens, kippetje, zijn er aan de overkant soms geen oorlogen? Is daar geen lijden, geen echtscheidingen, geen mislukkingen? Geen honger, geen tranen, geen pijn? (...)

Maar het kan geen kwaad om een kijkje te nemen, zei Kugel. Aan de overkant, bedoel ik.

Integendeel, zei professor Jove. Er wordt nergens beweerd dat die kip de overkant haalde. Domme kippen die dromen van een nirwana moeten zich niet op de weg wagen. Er rijden auto's op de weg. Vrachtwagens. En er zijn een heleboel platgereden kippen. Een paar maar halen de overkant. En als eenkje aan de overkant weet te komen en daar een Kentucky Fried Chicken ziet en zegt: Mooi niet, ik ga weer terug, dan is de kans groot dat hij nooit meer thuiskomt. Kippen zouden langer leven als ze niet zouden hopen dat het aan de overkant beter is.”

Nou, daar zijn we mooi klaar mee: de hoop vakkundig afgeserveerd. Hopen dat het aan de andere kant beter is, maakt dat je risico's neemt in een situatie die je helemaal niet kunt overzien. Risico's die vaker wel dan niet desastreus kunnen uitpakken. Hoop, de middelste van de drie christelijke hoofddeugden, geloof, hoop en liefde – moeten we die dan maar bij het vuilnis zetten? Moeten we ons overgeven aan de sombere zwartgalligheid van professor Jove? Of moeten we anders leren kijken naar de hoop, niet naïef, maar ook niet cynisch?

Als we alle teksten die een element van hoop bevatten uit de bijbel zouden schrappen, zou die aanzienlijk dunner worden. We zouden teksten missen die veel mensen in hun hart dragen, van Jesaja (nee, ook Genesis doet mee, met die regenboog als teken dat God de aarde nooit meer tot ondergang zal veroordelen), dus van Genesis tot Openbaring. Van Jesaja's visioen: “De volken zullen hun zwaarden omsmeden tot ploegijzers en hun speren tot snoeimessen. Geen volk zal nog het zwaard trekken tegen een ander volk, geen mens zal meer weten wat oorlog is.” (Jes. 2: 4) Psalm 85 die zingt over het land waar trouw en waarheid elkaar omhelzen, recht en vrede elkaar begroeten met een kus (ps. 85: 11). De schrijver van Openbaring die droomt van God die bij de mensen zal wonen en alle tranen uit hun ogen zal wissen (Openb. 21: 3-4), Petrus die uitkijkt naar een nieuwe hemel en een nieuwe aarde waar gerechtigheid woont (2 Petrus 3: 13). Vinden wij al die hoop niets anders dan een illusie die het moet afleggen tegen de mistroostige visie van professor Jove?

De wereld die we om ons heen zien nodigt inderdaad niet uit tot optimisme. Voortwoekerende en zelfs opnieuw beginnende oorlogen en van Zuid- tot Noord-Europa, van China tot Amerika allerhande natuurrampen als gevolg van de klimaatverandering, het lijkt een voorproefje van de Apocalyps. Maar het fictieve personage professor Jove maakt met zijn ontmaskering van de hoop, lijkt me, één denkfout: hij verwacht hoop met optimisme. Optimisten kunnen zichzelf sussen dat het klimaat altijd schommelingen kent, dat het menselijk vernuft wel nieuwe technologieën zal bedenken om de problemen op te lossen, en dat wij ons gedrag, ons consumptiepatroon dus helemaal niet hoeven aan te passen. Zulk optimisme is geen onschuldige onbezonnenheid meer, maar eerder moedwillige, cynische roekeloosheid. Maar pessimisme helpt ons ook niet verder. Als we geloven dat het allemaal toch niet helpt en dat de aarde sowieso naar de donder gaat, dan hoeven we ons ook niet meer ergens voor in te spannen. Hopen kunnen we gebruiken, zo las ik bij de schrijfster Rebecca Solnit, historicus én activist, ‘als kompas dat ons helpt de weg te vinden tussen de valse zekerheden van optimisme en pessimisme, en de zelfgenoegzaamheid en passiviteit die bij beide horen. Hoop is het geloof dat wat we doen van belang is, het besef dat de toekomst nog moet worden geschreven. Het is een bezielde, scherpzinnige vorm van ruimdenkendheid over wat er kan gebeuren en de rol die wij daarin zouden kunnen spelen.

’ Hopen is een werkwoord. We kunnen toch niet op onze handen zitten en lekker passief uitzien naar die nieuwe aarde waar gerechtigheid woont? We zouden onze eigen hoop niet serieus nemen als we dat doen.

Het valt niet mee onze hoop ook vol te houden, zeker als directe resultaten uitblijven, de verkeerde partij de verkiezingen wint, een klimaatwet het niet haalt of alleen in sterk afgezwakte vorm, als actievoeren voor vrede of mensenrechten totaal vergeefs lijkt. We kunnen dan misschien iets leren van Alexandria Ocasio-Cortez, die deelnam aan de acties tegen een schaliegas pijpleiding die dwars door begraafplaatsen in een Indiaans reservaat zou lopen en ook de watervoorziening daar zou beïnvloeden. De demonstratie werd met veel geweld neergeslagen en toen Trump president werd tekende hij een decreet om de pijpleiding versneld aan te leggen. Totale mislukking dus, zou je zeggen. Maar Alexandria was geïnspireerd geraakt door de onverwachte samenwerking tussen de heel verschillende belangengroepen van inheemse Amerikanen en milieuactivisten en stelde zich verkiesbaar en werd het jongste Congreslid ooit met een uitgesproken links-progressieve agenda. Zij zei in een interview: ‘Ik heb geleerd dat hoop niet iets is dat je hébt, maar dat je moet creëren met daden. Je moet hoop in de wereld brengen, want zodra iemand hoop krijgt, wordt die besmettelijk. Dan gaan anderen zich nog hoopvoller gedragen.’

En ja, die bijbelse visioenen van een nieuwe aarde – ook als we geloven dat die nieuwe aarde pas werkelijkheid wordt door de komst van de Messias, zouden we ons moeten laten gezeggen door de Joodse traditie. Die is rijk aan verhalen waaruit blijkt dat van de mens verwacht wordt dat hij die komst bespoedigt, dat zij wegbereider van de Messias zal zijn, kwartiermaakster, voorloper.

Ik eindig met een gedicht dat Lieke Marsman schreef in de week dat Rusland Oekraïne binnenviel.

Europa, 2022

Angst zonder gedachten, de geest
loopt als een pakezel
de verschroeide aarde op – niets
valt er te overpeinzen nu.
Voldongen feiten om ons heen.
Hoop is een alchemist: de dichtste steen
ontzegelt het. Als uit een ei: klein
verenpakketje, bebloed nog, onooglijk.
Het eerste verzet wordt het luidste protest.
Er is een nieuwe wereld mogelijk.

© Lieke Marsman, 25 februari 2022

Citaten van Shalom Auslander: *Anne Frank leeft en woont op zolder*, vertaald door Tjadine Stheeman (Nieuw Amsterdam, 2012).

Bettine Siertsema is bereikbaar via 'lt@dominicusamsterdam.nl' ('tav Bettine Siertsema')

Bettine Siertsema